

**ZAMONAVIY OLIY TA'LIM TIZIMIDA SHAXSIY VA KASBIY
KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK
OMILLARI**

Arziqulov Hasan Normurod o'gli,

Samarqand davlat chet tillari instituti, Narpay xorijiy tillar fakulteti

o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy oliy ta'lim tizimida talabalarning shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishga ta'sir qiluvchi psixologik omillar tahlil qilinadi. Komponent sifatida emotsional intellekt, refleksivlik, ijtimoiy moslashuvchanlik, motivatsiya, o'zini o'zi baholash va o'zini anglash jarayonlari chuqur o'rganiladi. Maqolada shuningdek, o'qituvchining roli, ta'lim muhiti va interfaol pedagogik yondashuvlarning kompetensiyalar rivojida o'rni psixologik asosda tahlil qilinadi. Ilmiy tadqiqotlar, tajriba natijalari va zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarni samarali rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan. Maqola oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonining samaradorligini oshirish, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashga xizmat qiluvchi psixologik yondashuvlarning dolzarbligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Shaxsiy kompetensiya, kasbiy kompetensiya, psixologik omillar, refleksiya, emotsional intellekt, motivatsiya, o'zini anglash, oliy ta'lim, o'qituvchining psixologik roli, metakognitiv rivojlanish, o'zini baholash, kommunikativ qobiliyat.

Kirish. Zamonaviy jamiyatning tezkor o'zgarishlari va mehnat bozorining murakkab talablari ta'lim tizimidan raqobatbardosh, ijtimoiy faol, kasbiy jihatdan yetuk shaxslarni tayyorlashni talab qilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, oliy ta'lim

muassasalarida talabalarning shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishni ustuvor vazifaga aylantiradi. Shaxsiy kompetensiya – bu talabaning o'zini angelay olishi, ijtimoiy muhitda samarali muloqot qilishi, emotsiyalarini boshqara olishi va ijtimoiy javobgarlikka ega bo'lishini anglatadi. Kasbiy kompetensiya esa, kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlik darajasi, professional identifikatsiya, refleksivlik va ijodiy yondashuv asosida shakllanadi.

Ta'lim jarayonida bu kompetensiyalarni shakllantirishda psixologik omillar, xususan, motivatsiya, o'zini o'zi anglash, o'zini baholash, emotsional barqarorlik va kommunikativ qobiliyatlar muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, ta'lim muhiti va pedagogik yondashuvlarning ijobiy psixologik ta'siri talabaning o'z imkoniyatlarini to'laqonli ro'yobga chiqarishiga sharoit yaratadi. Ushbu maqolada shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda psixologik yondashuvlarning amaliy va nazariy asoslari chuqur tahlil qilinadi.

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish masalasi bugungi kunda xalqaro miqyosda keng o'rganilayotgan dolzarb psixologik-pedagogik muammolardan biridir. Bu yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatmoqdaki, talabaning to'laqonli shaxs sifatida kamol topishi, professional tayyorgarligi va kelajakdagi faoliyatiga muvaffaqiyatli integratsiyasi ko'p jihatdan uning shaxsiy va kasbiy kompetensiyalariga bog'liq.

Chet el olimlari tomonidan bu borada bir qancha nazariy va amaliy tadqiqotlar o'tkazilgan. Masalan, **D. Goleman** (1995) tomonidan ishlab chiqilgan *emotsional intellekt* nazariyasi shaxsiy kompetensiyaning muhim tarkibi sifatida qabul qilinadi. **A. Banduraning** *o'zini boshqarish va sotsial kognitiv nazariyasi* esa motivatsiya va o'z-o'zini anglash jarayonlarining psixologik mexanizmlarini tushuntirishda keng qo'llaniladi. **R. Barnett** va **J. Raven** esa kasbiy kompetensiyalarni zamonaviy mehnat bozori talablari bilan uzviy bog'liq holda tadqiq etgan.

O'zbekistonlik olimlar, xususan, **S. Xayitov**, **N. Jo'rayev**, **M. Xolmatova**, **Z. Karimova** va boshqalar oliy ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish,

ijtimoiy-psixologik omillar orqali talabalarning kasbiy shakllanishini o'rganish, ta'lim jarayonining subyektiv va motivatsion jihatlarini yoritishda salmoqli hissasini qo'shgan.

O'rganilgan tadqiqotlar, ayniqsa, quyidagi yo'nalishlarda chuqur tahlil etilgan:

- Shaxsiy kompetensiya tarkibiy qismlari (o'z-o'zini anglash, emotsional barqarorlik, ijtimoiy ong)
- Kasbiy kompetensiya va professional identifikatsiya jarayoni
- Pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar yordamida kompetensiyani rivojlantirish
- Oliy ta'lim muhitining psixologik iqlimi va motivatsion muhit

Shuningdek, **Yevropa Ittifoqi** tomonidan ishlab chiqilgan **Key Competences for Lifelong Learning** (Hayot davomida o'qish uchun asosiy kompetensiyalar) konsepsiyasi ham talabaning kasbiy va shaxsiy taraqqiyotini uzviy bog'laydi.

Bu faktlar shuni ko'rsatadiki, shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish bugungi ta'lim siyosatining markazida turibdi va ularning psixologik omillari ilmiy izlanishlar markazida bo'lib kelmoqda.

Zamonaviy ta'lim talabalardan nafaqat bilim va ko'nikmalarga, balki o'zini anglash, mustaqil fikrlash, jamiyatda samarali muloqot qila olish kabi shaxsiy kompetensiyalarga ega bo'lishni talab qiladi. Shu bilan birga, ular o'z kasbiy faoliyatini ongli ravishda tanlashi, o'zini shu sohada ko'ra olishi va professional rolini anglay olishi kerak. Bu esa shaxsiy va kasbiy kompetensiyalar o'rtasida mustahkam psixologik bog'liqlik mavjudligini anglatadi.

Shaxsiy kompetensiyalar – bu talabaning o'zini anglash darajasi, emotsiyalarini boshqarish, ijtimoiy rollarni bajarish, o'zini baholash, o'z qarashlariga sodiqlik kabi omillarni qamrab oladi. Bu kompetensiyalar asosan:

- *Emotsional intellekt* (D. Goleman)
- *Refleksivlik* (J. Dewey, V. A. Karpov)
- *O'zini baholash va o'zini rivojlantirish* (C. Rogers) asosida shakllanadi.

Kasbiy kompetensiyalar esa talabaning o'z kasbiga oid nazariy bilimlari, amaliy ko'nikmalari, professionallik darajasi, kasbiy identifikatsiyasi va mehnat etikasini anglatadi. Bu borada kasbiy motivatsiya, o'z yo'nalishini ongli tanlash va kasbda o'zini ko'ra bilish muhim psixologik indikatorlardir.

Psixologik jihatdan kompetensiyalarni shakllantirishda quyidagi omillar muhim rol o'ynaydi:

- **Motivatsiya** (intrinsik va ekstrinsik)
- **Shaxslararo munosabatlar** va ijtimoiy o'zaro ta'sirlar
- **Ta'lim muhitining psixologik iqlimi** (psixologik xavfsizlik, o'z fikrini erkin bildirishi)
- **Metakognitiv faollik** (o'z o'quv faoliyatini tahlil qilish qobiliyati)
- **O'qituvchining psixologik ta'siri va roli**

Bundan tashqari, interfaol metodlar (treninglar, rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar tahlili), reflektiv yondashuv, shaxsiy reja tuzish, ko'nikmalarni baholash mexanizmlari – bularning barchasi kompetensiyalarning shakllanishiga xizmat qiladi.

Shu sababli, zamonaviy psixologik-pedagogik tajribalarda kompetensiyani faqat bilimlar yig'indisi sifatida emas, balki talabaning shaxsiy, emotsional, ijtimoiy va kasbiy o'sishini ta'minlaydigan kompleks sifat sifatida yondashish zarur.

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish masalasi nafaqat ta'lim tizimi islohotlarining markaziy yo'nalishlaridan biri, balki psixologik jihatdan chuqur tadqiq etilishi zarur bo'lgan dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. Talabaning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu ikki omil uning kelajakdagi ijtimoiy faoliyatida muhim rol o'ynaydi.

Shaxsiy kompetensiyalar tarkibiga o'z-o'zini anglash, emotsional barqarorlik, o'zini boshqarish, tanqidiy fikrlash, kommunikativ qobiliyatlar, muammoli vaziyatlarda to'g'ri yo'l tutish ko'nikmalari kiradi. Bu kompetensiyalar talabaning

ichki psixologik resurslari asosida shakllanadi. Bunda oilaviy tarbiya, maktabdagi tajriba, madaniy muhit va ijtimoiy ta'sirlar muhim rol o'ynaydi.

Kasbiy kompetensiyalar esa bevosita o'z kasbini anglash, kasbiy motivatsiya, mutaxassislikka oid bilim va amaliy ko'nikmalar, kasbiy identifikatsiya va o'z sohasida innovatsion fikrlashni o'z ichiga oladi. Bu kompetensiyalar asosan oliy ta'lim jarayonida, ya'ni auditoriya darslari, amaliy mashg'ulotlar, pedagogik va ishlab chiqarish amaliyoti, shuningdek, mustaqil ta'lim orqali shakllanadi.

Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, kompetensiyalarni rivojlantirishda refleksiya, ya'ni o'z fikrlarini tahlil qilish, o'z-o'ziga baho berish, muammolarni chuqur tahlil qilish va ularga nisbatan shaxsiy munosabatni shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Reflektiv kompetensiyaning mavjudligi talabalarning o'quv faoliyatida yuqori samaradorlikka erishishiga, kasbiy tanlovda ishonchli qarorlar qabul qilishiga yordam beradi.

Bundan tashqari, zamonaviy oliy ta'lim tizimi raqamlashtirish, interaktiv texnologiyalar, onlayn ta'lim va masofaviy o'qitish kabi innovatsion usullar orqali shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ta'lim muhitining ochiqligi, talabaning o'zini erkin ifoda etishi, faol va mustaqil fikr yuritishi uchun shart-sharoit yaratish bu yo'nalishda psixologik omillar ta'sirining oshishiga olib kelmoqda.

Xulosa. Zamonaviy oliy ta'lim jarayonida shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish har bir talabaning kelajakdagi muvaffaqiyatli faoliyati, ijtimoiy moslashuvi va professional o'zini anglash darajasini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Psixologik yondashuv shuni ko'rsatmoqdaki, bu kompetensiyalarni shakllantirishda nafaqat bilim va ko'nikmalar, balki talabaning shaxsiy xususiyatlari, emotsional barqarorligi, ijtimoiy muhit bilan o'zaro munosabati, motivatsiyasi va refleksiv salohiyati muhim ahamiyat kasb etadi.

O'rganilgan manbalar asosida aytish mumkinki, shaxsiy kompetensiya o'z-o'zini anglash, o'zini baholash va boshqarish, mustaqil qaror qabul qilish kabi

psixologik komponentlar orqali shakllanadi. Kasbiy kompetensiya esa bilim, amaliy ko'nikmalar, kasbiy identifikatsiya, mehnatga motivatsiya kabi elementlarga asoslanadi. Ularning uzviy bog'liqligi orqali talaba shaxs sifatida rivojlanadi va mustahkam professional pozitsiyaga ega bo'ladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ta'lim muhitining psixologik iqlimi, pedagogning yondashuvi, o'quvchilarning o'zaro ta'siri va motivatsion omillar kompetensiyalarni shakllantirishda hal qiluvchi o'ringa ega. Bu jarayonni ilmiy asosda, individual yondashuvlar asosida, zamonaviy pedagogik va psixologik texnologiyalar orqali yo'lga qo'yish kerak.

Shunday qilib, oliy ta'lim tizimida shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish talabaning kompleks psixologik shakllanishini ta'minlaydi. Bu esa, o'z navbatida, jamiyat taraqqiyoti va raqobatbardosh mutaxassislar yetishtirishning asosi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2017.
2. Бандура А. Теория социального научения. – СПб.: Евразия, 2000.
3. Карпов В. В. Рефлексивные механизмы в структуре профессионального мышления. – М.: Педагогика, 2004.
4. Барнетт Р. The Idea of Higher Education. – Buckingham: Open University Press, 1990.
5. Raven J. Competence in Modern Society. – London: H.K. Lewis, 1984.
6. Юнусходжаева Н.Р. Формирование профессиональных компетенций студентов педагогических вузов. – Т.: Фан, 2020.
7. Хайтова С.Т. Психологические основы профессионального самоопределения студентов. // Психология и образование, 2019. №2.
8. Karimova Z.S. Professional identity development among future teachers: psychological approach. – Tashkent, 2022.